

UČEŠĆE SUBOTIČKE JEVREJSKE OMLADINE U BORBI PROTIV OKUPATORA¹⁾

Hitlerova Nemačka je mučki napala Jugoslaviju 6 aprila 1941 godine, a trupe Mikloša Hortija su 10 aprila 1941 godine upale u Jugoslaviju iako je tek pre mesec dana između Jugoslavije i Mađarske potpisan „Ugovor o većitom prijateljstvu”. Mađarske trupe su ušle u Suboticu 11 aprila 1941 godine.

Iako se jugoslovenska vojska prethodno povukla te u gradu nije bilo nijednog jugoslovenskog vojnika, niti je iko mislio da pruži otpor, mađarski oficiri su inscenirali „borbu” te je u opštem metežu koji je 24 časa vladao u gradu izginulo desetak mađarskih vojnika i bar isto toliki broj građana, mahom mađarske narodnosti, koji su izlazili na ulicu da pozdrave svoje „oslobodiocce”. Ovo je mađarska vojska činila da bi se mogla pozivati na to da je borbom „osvojila i oslobodila” ove krajeve i da bi opravdala nasilja koja je zatim vršila. Istog dana je okupator pohapsio nekoliko Srba u njihovim kućama, doveo ih ispred Gradske kuće i streljao. U noći je pak pristupio uzimanju talaca pohapsivši veći broj ljudi, među njima i znatan broj odraslih Jevreja i omladinaca. Bilo je objavljeno da će, u slučaju napada na mađarsku vojsku, za svakog poginulog ili ranjenog vojnika biti streljano po 10 talaca. No kako nije bilo nikakvog napada na mađarske vojnike, to su taoci posle tri nedelje bili pušteni, a kasnije su u nekoliko navrata imućniji Jevreji ili deca imućnijih Jevreja ponovo hapšeni i puštani na slobodu uz znatno novčano „jemstvo”, koje im naravno nikad nije bilo vraćeno.

Prgoni i diskriminacije nisu se sastojali samo u ovome. Odmah po ulasku okupatora, na radnjama je vidno ispisano da li je vlasnik Jevrejin ili nije. Dozvolu za kupovanje Jevreji nisu mogli dobiti. Jevrejski veletrgovci i fabrikanti su u više navrata u raznim zakonitim i nezakonitim oblicima pljačkani, bilo u korist mađarske „zajednice”, bilo u korist džepa nekog okupatorskog funkcionera. U sva industrijska i zanatska preduzeća koja su pripadala Jevrejima postavljen je kao „komesar” po jedan mađarski oficir, koji

¹⁾ Odlomci iz jednog većeg elaborata

je posle demobilisan i ostao na toj dužnosti kao civil. „da bi kontrolisao proizvodnju“. Najzad, početkom avgusta 1941 godine u sve radnje i preduzeća postavljen je po jedan civil za komesara.

Proglas KPJ od 22 juna 1941 godine, koji je sadržao direktan poziv na pružanje otpora okupatoru, vršenje sabotaža i drugih akcija radi uznemiravanja okupatora, stvaranja nesigurnosti u njegovim redovima, onemogućavanja odvoza životnih namirnica i druge robe, te slabljenja njegovog ratnog potencijala, naišao je ubrzo na ogroman odziv među rodoljubima pa i u redovima jevrejske omladine.

Prvu akciju sabotaže izvela je grupa omladinaca od kojih su mnogi bili Jevreji. Grupa omladinaca koja se sastojala od Franje Hegediša, Josipa Lihta, Ivana Bluma, Đorđa Hajzlera i Nikole Gersona dogovorila se da će zapaliti veću količinu žita sakupljenog radi vršidbe na jednoj poljani nedaleko od grada. 8 avgusta 1941 godine oni su zapalili ovo žito. Okupator je stavio u pokret svoj aparat pa je ova grupa u roku od tri dana bila otkrivena i pohapšena. Posle trodnevne istrage, u toku koje su svi učesnici bili strahovito mučeni, predati su prekom sudu. 13 avgusta 1941 godine održano je u velikoj većnici Okružnog suda tajno suđenje pred većem od petorice okupatorskih oficira. Iako su optuženi Hegediš i Liht jedva imali 20 godina a ostali bili još maloletni, oni nisu mogli imati branioca, već im je sud odredio po jednog oficira kao „branioca“.

Posle dvodnevnog suđenja izrečena je presuda kojom su Franjo Hegediš i Josip Liht osuđeni na smrt streljanjem a Ivo Blum i Đorđe Hajzler na duge vremenske kazne, dok je Nikola Gerson upućen pred redovni vojni sud. Smrtne presude su izvršene u dvorištu sudskog zatvora 15 avgusta 1941 godine.

Akcija ove grupe omladinaca nije bila usamljena. Desilo se više manjih akcija, ali okupator nije uspeo da otkrije učinioce. Onda je okupatorski generalštab poslao u okupiranu Bačku ceo svoj aparat tzv. „Kemelháritó“ (kontrašpijunaža), koji je radio po uputstvima i metodama Gestapo-a. To je bio aparat od više stotina lica, vaspitan od nemačkog Gestapo-a, sa zadatkom da otkrije organizacije Partije i NOP-a, pohvata njihove članove i onemogući svaki rad rodoljuba.

U međuvremenu rad NOP-a na terenu razvijao se u sve većim razmerama. Partiska organizacija i NOP izdavali su svoje bilteno o događajima na frontovima, o akcijama NOP-a na terenu kao i svoje letke. Prikupljala su se novčana sredstva za pomaganje porodica uhapšenih rodoljuba i za druge potrebe pokreta. Pod rukovodstvom dr Adolfa Singera, lekara, osnovani su kursevi za „hitnu zdravstvenu pomoć“. Učesnici su bili mahom omladinke. Njihov zadatak je bio i prikupljanje higijensko-zdravstvenog materijala, koji bi se koristio u slučaju oružanog ustanka. Dr Singer je bio još naročito aktivan u prikupljanju novčanih sredstava od svojih mnogobrojnih prijatelja-lekara i u širenju letaka i biltena

NOP-a. Zatim, prikupljali su se podaci o vojnim objektima, naoružanju i vojnim slagalištima okupatora. Najzad, osnovan je čitav niz aktivnih čitalačkih i udarnih grupa.

Po prikupljenim podacima najodgovornije dužnosti u organizovanoj borbi protiv okupatora imala su među Jevrejima sledeća lica: dr Adolf Singer, dr Koloman Majer, advokat, Nikola Majer, Lola Vol, činovnica, Eden Kornštajn, činovnik fabrike „Fako“, Ge-lert Perl, Konstantin Lakenbah, radnik, Nikola Švalb, Deže Balog, činovnik, Ladislav Gros, činovnik, Tibor Gotesman, štamparski radnik.

Prvi trag o snažnoj ilegalnoj organizaciji uhvatio je okupatorski aparat septembra 1941 godine, kada je jedan drug uhvaćen sa paketom letaka koje je prenosio. Tada su otpočela hapšenja. Svi hapšenici su odvedeni u Bačku Topolu i zatvoreni u zgradi iznad tamošnje štamparije. Tu su bili ljudi pohapšeni iz više mesta severne Bačke. Kada je pak okupator video da je posredi organizacija većih razmera, uhapšena lica su u njoj bila strahovito mučena. Hapšenici su bili smešteni u nekoliko većih prostorija. Mogli su da imaju svoje čebe, koje su danju savili i na njemu sedeli okrenuti zidu, poredani duž zidova. Nikakav razgovor nije bio dozvoljen. U svakoj sali su na smenu krstarili naoružani žandarmi i, iz ličnog zadovoljstva, kundacima udarali hapsenike. Tri puta dnevno su hapšenici dobijali hranu. Ako je hapsenik hteo da pije vodu ili da vrši nuždu, morao je da podigne ruku i onda bi dobio ili dozvolu da uz pratnju udovolji svom prohtevu, odnosno nuždi, ili pak udarce kundakom. Mogućnosti za umivanje bile su minimalne. Noću se prostiralo malo slame i pod nadzorom žandarma hapsenici su mogli da se ispruže i malo odmore, međutim nije bio redak slučaj da su se noću odvodili na „saslušanja“, na kojima su mučeni raznim metodama.

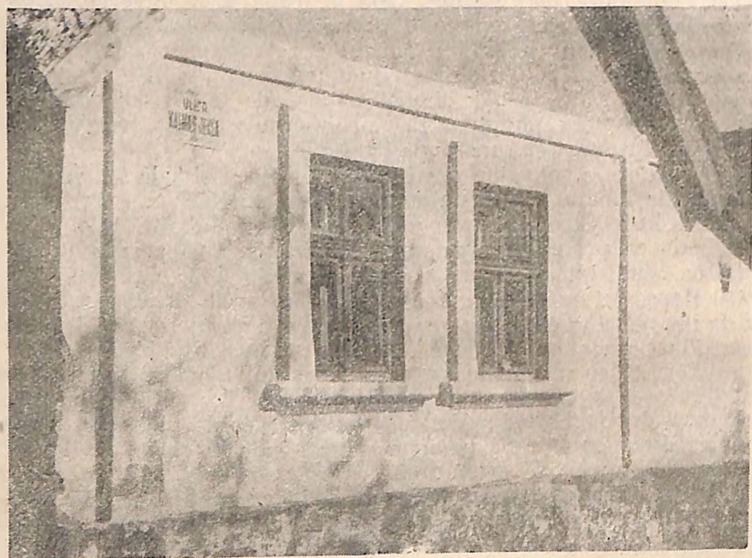
Okupator je pohvatao sva lica za koja je postojala i najslabija sumnja da imaju ma i najmanju vezu sa NOP-om. Prizemlje ogromne kuće Strosmajerova ulica broj 11 u Subotici bilo je ispražnjeno za potrebe okupatorske inkvizicije. Ova zgrada je bila nazvana „žuta kuća“. Uhapšena lica su u njoj bila strahovito mučena. Hapsenici su bili smešteni u nekoliko većih prostorija. Mogli su da imaju svoje čebe, koje su danju savili i na njemu sedeli okrenuti zidu, poredani duž zidova. Nikakav razgovor nije bio dozvoljen. U svakoj sali su na smenu krstarili naoružani žandarmi i, iz ličnog zadovoljstva, kundacima udarali hapsenike. Tri puta dnevno su hapšenici dobijali hranu. Ako je hapsenik hteo da pije vodu ili da vrši nuždu, morao je da podigne ruku i onda bi dobio ili dozvolu da uz pratnju udovolji svom prohtevu, odnosno nuždi, ili pak udarce kundakom. Mogućnosti za umivanje bile su minimalne. Noću se prostiralo malo slame i pod nadzorom žandarma hapsenici su mogli da se ispruže i malo odmore, međutim nije bio redak slučaj da su se noću odvodili na „saslušanja“, na kojima su mučeni raznim metodama.

Nekolicini aktivista pošlo je za rukom da pobegnu. Tako su pobjegli Ladislav Gros i Tibor Gotesman. Okupator je u tim slučajevima uhapsio blisku rodbinu kao taoce, u nadi da će se onaj za koga je tragao sam prijaviti. Tako je napr. uhapšen otac Ladislava Grosa, Ignac Gros, starac od preko 60 godina, koji je hrabro govorio islednicima: „Mene možete uhapsiti jer je sila sada na vašoj strani, mene možete i mučiti i ubiti, ali mog sina nećete nikada pronaći i on će me osvetiti“.

U gradu je vladala panika. Niko nije bio siguran, neće li biti za koji čas i on uhapšen. Ljudi su izdaleka obilazili „žutu kuću“, a kad bi se na ulici pojavio sivi ili crveni „Balila“ „žutokućaša“, svak je osećao strah. Okolina „žute kuće“ danju i noću je odjekivala od jauka uhapšenih ljudi.

Od Jevreja sećam se sledećih lica koja su prošla kroz „žutu kuću”: dr Adolf Singer, dr Koloman Majer, Nikola Majer, Lola Vol, Eden Kornštajn, Gelert Perl, Konstantin Lakenbah, Nikola Gerson, Nikola Švalb, Deže Franjo Balog, Aleksandar Fogel, Franjo Caler, Naftali Vinkler, Tibor Lang ml., Tibor Lang st., Josip Lang, Jene Lang, Mirko Han, Oskar Han, dr Mirko Kon, dr Stevan Denenberg, Jene Urošević, Josip Lihtenštajn, Nikola Štajner, Lili Bek, Jelena Balaš, Edita Špicer, Tibor Ladanji, Martin Šrajer, Mirko Sekelj, Đorđe Hajzler, Ivo Blum, Ervin Špicer, Đorđe Špicer,

Subotica, ulica Jenea Kalmara

L. Singer, Ladislav Vilhelm, Ignac Gros, Aleksandar Grinfeld, Pavle Šafer, Đorđe Miler, Roži Kovač, Seneš Presburger Duši, N. Hajman, Boriška Malusev, Ladislav Pik, Ladislav Fišer, Lajčo Krishaber, Ladislav Gusman, Tibor Polak, Tibor Kaufman itd.

Prva grupa hapsenika izdvojena je 14 novembra 1941 godine. Smešteni su u jednu manju prostoriju „žute kuće”. Uveče se u ovoj sobi pojavio jedan mađarski oficir vojno-sudske struke (za kojeg se na suđenju ispostavilo da je vojni tužilac) u pratnji nekoliko

islednika, koji su hapsenike do juče mučili, i upitao da li neko želi da menja svoj iskaz iz poslednjeg zapisnika. Hapsenici nisu znali ko je ovaj oficir, ali da su i znali, ne bi u samoj „žutoj kući“ i u prisustvu svojih mučitelja smeli da išta izmene u svojim dotadašnjim iskazima. Sutradan ujutru su sva ova lica strpana u jedan zatvoreni kamion i odvedena u veliku salu Okružnog suda. Tada im je saopšteno da će im sada biti suđenje pred Vanrednim vojnim sudom šefa Generalštaba. Ova se grupa sastojala od 15 lica od kojih su 10 bili Jevreji i to: dr Adolf Singer, dr Koloman Majer, Nikola Majer, Lola Vol, Eden Kornštajn, Gelert Perl, Konstantin Lakenbah, Nikola Gerson, Nikola Švalb, Deže Franjo Balog. Osim ovoj petnaestorici ljudi sudilo se u odsustvu i onima koji su bili u bekstvu, a među njima su se nalazila dvojica Jevreja-omladinaca i to Ladislav Gros i Tibor Gotesman.

Suđenje je bilo tajno. Optuženi nisu mogli imati branioca, već ih je „branio“ po jedan okupatorski oficir. Pred sud izvedena lica bila su optužena za organizovanje ilegalne komunističke partije, organizovanje sabotaže i ustanka, prikupljanje materijala vojne i strategijske prirode, pravljenje i širenje letaka i komunističke štampe, prikupljanje novčanih sredstava za NOP, — sve to kvalifikovano kao veleizdaja.

16 novembra 1941 godine proglašena je presuda. Svi su osuđeni na smrt vešanjem. Potom su vraćeni u „žutu kuću“, gde su proveli taj i sutrašnji dan zajedno, pevajući slobodarske i rodoljubive pesme, a straža i islednici „žute kuće“ u tome ih nisu ometali. Njihove pesme su odjekivale zgradom i dale novu snagu ostalim hapsenicima „žute kuće“ i novog potstreka za dalju borbu onima koji su bili izvan „žute kuće“.

18 novembra 1941 godine osuđenici su odvedeni u krug Divizijske kasarne. Tu je još jedanput pročitana presuda a potom je saopšteno da su dvojica od njih petnaestoro, i to: Deže Franjo Balog i Đula Lukač pomilovani, tj. da im je smrtna kazna preinačena u doživotnu robiju. Potom je pristupljeno izvršenju kazne. U prisustvu svih osuđenih kazne su pojedinačno izvršene. Tome činu prisustvovala je velika masa razuzdanih fašista. Svi osuđenici su se hrabro držali i umirali su sa uzvicima: „dole krvavi fašizam“, „dole izrabljivači naroda“, „živela borba naših naroda“, „živela Komunistička partija Jugoslavije“, itd.

Od ostalih hapsenika jedan manji broj, možda desetak ljudi, pušten je da se iz slobode brani. Ostali su odvedeni u zatvor Okružnog suda, gde su do početka marta čuvani pod uslovima mnogo težim nego što su bili za ostale zatvorenike. Smešteni su u ćelijama od 20—30 lica, hranu od kuće mogli su da dobiju samo izuzetno, pušenje im je bilo zabranjeno itd.

U proleće 1942 godine u grupama od po 10—20 lica oni su izvedeni pred Vanredni vojni sud šefa Generalštaba. Ova suđenja su bila čista formalnost, jer sa izuzetkom svega nekolicine sva

izvedena lica su osuđena na vremenske kazne od 2—15 godina i ubrzo odvedena na izdržavanje kazne, i to muškarci u zatvore u Segedinu, Vacu i Šatoraljaujhelju a žene u Marija Nostra.

Od osuđenih jevrejskih omladinaca jedini je Đorđe Miler poslat u Šatoraljaujhelj, dok su svi ostali odvedeni u Segedin i Vac.

U leto 1943 godine svi osuđenici koji su za fizički rad bili iole sposobni odvedeni su u Ukrajinu u kažnjeničke radničke čete. Upotrebljavani su za čišćenje minskih polja ispred regularnih mađarskih i nemačkih jedinica. Taj rad je prilično težak, te i pored višemesečne nastave za život vrlo opasan. Međutim ovi kažnjenci nisu dobili ni najosnovniju pripremu za ovaj rad, nego im je od danas na sutra bilo naredeno da „pokupe“ mine na minskim poljima, što je stvarno značilo da su mine pod njihovim nogama eksplodirale a oni izginuli. Život u ovim jedinicama bio je očajan. Kažnjenci su nosili svoja civilna odela i cipele, a takvo njihovo odevanje naravno nije bilo za ukrajinsku zimu pa su mnogi od njih podlegli posledicama smrzavanja. Hrana je bila minimalna. Pored toga batinanja, razna kažnjavanja za najmanju sitnicu, vešanja i streljanja (tzv. desetkovanja) zbog bekstva ili pokušaja bekstva i najzad stalna ranjavanja na radu potpuno su uništila ove jedinice, tako da se od subotičkih jevrejskih omladinaca nijedan nije vratio kući a izgubili su živote: Ervin Špicer, Tibor Lang, Aleksandar Grinberger, Ladislav Pik, Ladislav Fišer, Deže Franjo Balog, Franjo Caler, Lajčo Krishaber, Ladislav Gusman, Naftali Vinkler, Tibor Polak, Nikola Štajner, Ladislav Vilhelm, Tibor Kaufman, Mirko Han, Oskar Han itd.

Drugovi Ladislav Gros i Tibor Gotesman su od strane navedenog suda osuđeni na smrt vešanjem, ali u odsustvu. Obojica su pobjegli u Budimpeštu i tamo živeli ilegalno pod lažnim imenom. Tibor Gotesman je zbog ilegalnog rada u Budimpešti osuđen ali nije identifikovan. Po oslobođenju Subotice vratio se kući i bio na odgovornim dužnostima. Ladislav Gros se krajem 1943 godine vratio na subotički teren, gde je ilegalno radio kao borac Severnobackih partizanskih odreda i učestvovao u više akcija ovog odreda u okolini Subotice. Bio je član Mesnog komiteta KPJ u Subotici i po oslobođenju grada na odgovornim dužnostima.